

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/74-2-29>

Віталій НАЗАРЕЦЬ,

orcid.org/0000-0003-4980-5937

доктор філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри української мови і літератури та методик їх навчання
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка
(Кременець, Тернопільська область, Україна) azarets1@ukr.net

Іванна САРКІСОВА,

orcid.org/0000-0002-0023-9383

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та літератури

Приватного вищого навчального закладу

«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»
(Рівне, Україна) ivanka06k@ukr.net

ПРОБЛЕМАТИКА ТА СЮЖЕТНО-ОБРАЗНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕМИ А. МАЛЬЧЕВСЬКОГО «МАРІЯ»

Метою статті є дослідження проблематики та сюжетно-образної специфіки поеми А. Мальчевського «Марія». Зазначену мету реалізують такі завдання: 1) аналіз творчого задуму роману, 2) художня складова його проблематики, 3) сюжетна структура та система образів твору.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступають історико-культурний, історико-літературний, а також загальнонаукові методи (синтез, узагальнення, систематизація тощо).

Об'єктом аналізу розвідки є поема А. Мальчевського «Марія». Предметом дослідження виступають художні особливості поеми А. Мальчевського «Марія», зокрема, ідейно-тематична спрямованість та заостреність її проблематики, сюжетно-фабульна організація твору і характеристика персонажної системи образів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що у дослідженні схарактеризовано особливості творчої постаті А. Мальчевського, його ідейно-світоглядні та художні погляди, проаналізовано творчий метод та специфіку художньої побудови поеми «Марія».

Унаслідок проведеного дослідження було встановлено, що: 1) творчість А. Мальчевського є знаменним етапом у розвитку польського романтизму й, зокрема, її потужною й найбільш цікавою для нас тематичною відгалуження – «української школи»; 2) рецепція ідейно-тематичного змісту поеми А. Мальчевського у польському літературознавстві мала складну історію: від абсолютного несприйняття і замовчування – до оцінки твору як високохудожнього й визнання її автора як одного, поряд із А. Міцкевичем, основоположників польського романтизму; 3) фабульною основою поеми є реальний випадок із польсько-української історії XVIII ст.; 4) головними героями поеми виступають історичні постаті, інтерпретовані автором у підкреслено романтичному дусі; 5) у художній організації поеми автором синтезовано елементи сентименталістської, класицистської, фольклорної і романтичної поетики; 6) важливим аспектом рецепції поеми А. Мальчевського є питання про її «український елемент», використання автором у процесі реалізації творчого задуму елементів українського культурно-історичного простору, його міфології та фольклору.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у поглибленні та розширенні літературознавчих рецепцій творчості А. Мальчевського в обширі українського літературознавства.

Ключові слова: польська література, поема, проблематика, сюжетно-образна структура, система персонажів, ідейна тенденція.

Vitaliy NAZARETS,

orcid.org/0000-0003-4980-5937

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,

Head of the Department of Ukrainian Language and Literature and Methods of their Teaching

Taras Shevchenko Kremenets Regional Academy of Humanities and Pedagogics

(Kremenets, Ternopil region, Ukraine) azarets1@ukr.net

Ivanna SARKISOVA,

orcid.org/0000-0002-0023-9383

Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Literature

Academician S. Demianchuk International University of Economics and Humanities

(Rivne, Ukraine) ivanka06k@ukr.net

PROBLEMS AND THE PLOT-FIGURATIVE PECULIARITIES OF A. MALCHEVSKYI'S POEM "MARIIA"

The purpose of the article is to study the problems and plot-figurative specifics of A. Malchevskyi's poem «Mariia». This goal is realized by the following tasks: 1) analysis of the creative idea of the novel, 2) artistic components of its problems, 3) plot structure and system of characters of the work.

Historical-cultural, historical-literary, as well as general scientific methods (synthesis, generalization, systematization, etc.) are the theoretical and methodological basis of the research.

The object of research is the A. Malchevskyi's poem «Mariia». The subject of the study is the artistic peculiarity of A. Malchevskyi's poem «Mariia», in particular, the idea and thematic orientation and the acuteness of its problems, the plot organization of the work and the characteristics of the character system of its images.

The scientific novelty of the obtained results lies in the fact that the study characterized the peculiarities of the creative figure of A. Malchevskyi, his ideological worldview and artistic views, analyzed his creative method and the specifics of the artistic construction of the poem «Mariia».

As a result of the conducted research, it was determined that: 1) the work of A. Malchevskyi is a significant stage in the development of Polish romanticism and, in particular, its powerful and the most interesting thematic branch for us – the «Ukrainian school»; 2) the reception of the idea and thematic content of A. Malchevskyi's poem in Polish literary studies had a complex history: from absolute non-acceptance and silencing to assessment of the work as highly artistic and recognition of its author as one of the founders of Polish romanticism, along with A. Mitsukevych, 3) the plot basis of the poem is a real case from the Polish-Ukrainian history of the XVIII century; 4) the main characters of the poem are historical figures, interpreted by the author in an emphatically romantic spirit; 5) the author synthesized elements of sentimentalist, classicist, folk and romantic poetics in the artistic organization of the poem; 6) an important aspect of the reception of the A. Malchevskyi's poem is the issue of its «Ukrainian element», the author's usage of elements of the Ukrainian cultural and historical space, its mythology and folklore in the process of realizing his creative idea.

We see the prospects for further research in the deepening and expansion of literary receptions of A. Malchevskyi's work in the scope of Ukrainian literary studies.

Key words: *Polish literature, poem, issues, plot-figurative structure, system of characters, idea tendency.*

Постановка проблеми. Серед актуальних питань сучасної літературознавчої науки важливе місце посідає проблематика історії українсько-польських культурних взаємин та літературних стосунків. Два сусідні народи, поєднані складними, почасти трагічними перипетіями історичних конфліктів у рідше спільного цивілізаційного розвитку, дві потужні й самобутні літератури, об'єднані спільними джерелами фактографічно-історичного зацікавлення, ментальна спорідненість загальних світоглядних ракурсів і типів художнього мислення – усе це складає комплекс питань, які сьогодні досліджують польські й українські науковці. Яскравим прикладом спроби порозуміння ментальної спорідненості двох сусідніх націй стала творча діяльність пред-

ставників «української школи» польського романтизму в особі найбільш визначних її представників – Томаша Падури, Юзефа-Богдана Залеського, Міхала Грабовського, Мечислава Романовського, Яна Комарницького, Северина Гоцинського, Антонія Мальчевського та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчості А. Мальчевського в українському літературознавстві присвячено, на жаль, не багато праць, серед яких можемо назвати розвідки М. Мочульського (Мочульський, 1925: 119–130), М. Зерова (Зеров, 1990: 843), Р. Радішевського (Радішевський, 2019: 512), Ю. Маслянки (Маслянка, 2013: 234–246), О. Шама (Шама, 2015: 137–155), В. Єршова (Єршов, 2008: 624) та ін. Водночас, слід констатувати, що чимало аспектів поетики та

проблематики поеми А. Мальчевського «Марія» усе ще залишаються недостатньо дослідженими, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження сюжетно-образної специфіки поеми А. Мальчевського «Марія». Зазначену мету реалізують такі завдання: 1) аналіз творчого задуму роману, 2) художня складова його проблематики, 3) сюжетна структура та система образів твору.

Виклад основного матеріалу. Антоній Мальчевський (1793–1826) помер у молодому віці (33 р.), у розквіті свого таланту, невдовзі після появи його єдиного твору, поеми «Марія. Українська повість» (1825). Цю поему польська критика спочатку зустріла глухим мовчанням, а читач поставився до неї байдуже. Але дуже швидко поема почала привертати до себе загальну увагу. Високо оцінив твір автора Ю. Словацький, зазначивши, що однією своєю поемою А. Мальчевський на голову перевищує сучасних йому польських поетів. Сам Словацький настільки був вражений і захоплений поемою, що навіть спробував її продовжити, написавши власну поему під назвою «Вацлав». «“Українська повість” Антонія Мальчевського, яку історики літератури одностайно зараховують до найвизначніших творів “української школи” – зазначає Р. Радишевський, – є ніби другим дебютом польського романтизму (початком романтизму в польській літературі вважають видання “Поезій” Адама Міцкевича в 1822 р.). На думку Юзефа Уейського, автора ґрунтовної монографії про А. Мальчевського, він єдиний серед романтичних поетів не походив “із Міцкевича”, а “сам із себе”. Якби не було Міцкевича, то, вважав Уейський, початок польського романтизму був би не менш чудовим, хоча й визначався б іншими естетичними й пізнавальними цінностями. Меланхолійний ліризм “Марії” не мав собі рівних у польській романтичній літературі» (Радишевський, 2019: 356).

Народився А. Мальчевський у своєму родовому маєтку на Волині. Батьки майбутнього поета рано померли, але завдячуючи турботам далекої родички він отримав дуже шляхетне виховання і освіту, закінчивши у 1811 році Кременецький ліцей. Невдовзі після цього письменник вступив до війська Князівства Варшавського. Поранений на дуелі, він не брав участі у поході наполеонівської армії у 1812 р., а невдовзі взагалі був змушений відмовитись від продовження військової кар’єри.

У 1816–1821 рр. А. Мальчевський був закоханий у красуню з князівським титулом, але без надії на взаємне почуття. Княгиня весь час переїжджала з місця на місце, і митець мандрував за

нею по усій Європі. Він був в Італії, Швейцарії, Англії, Німеччині, Франції. Гадають, що у Венеції він особисто познайомився з Дж. Байроном. Різнобічні інтереси спонукали А. Мальчевського то вивчати хімію, то звернутися до вивчення модної на ті часи науки «магнетизму». Крім усього іншого, письменник займався альпінізмом і був першим поляком, який зійшов (у 1818 р.) на вершину Альп – Монблан.

Зі своєї європейської мандрівки А. Мальчевський повернувся хоча і сповнений вражень, але душевно пригнічений. Він спробував зайнятися господарюванням у своєму маєтку, але невдало. Два останні роки свого короткого життя він провів у Варшаві. Матеріальні клопоти, а згодом і остаточний фінансовий крах, драматичні перипетії особистих стосунків з психічнохворою дружиною волинського сусіда-поміщика, яку поет щиро і наївно намагавсявилікувати за допомогою «магнетизму», обумовили його зростаюче розчарування життям. Це виразно позначилося і на його поемі «Марія», яка, за власним висновком поета, вилілась у похмурий малюнок.

Написана у 1825 році поема А. Мальчевського «Марія», стоїть біля витоків польського романтизму, збігаючись у часі з появою перших романтичних творів А. Міцкевича. Вона не була гідно оцінена за життя її автора, але після його смерті була не просто по-новому «відкрита», а й піднесена до найвищих взірців польської романтичної літератури. Першим звернув увагу на поему митця критик Маврицій Мохнацький, який у збірнику своїх статей «Про польську літературу ХІХ ст.» присвятив чимало сторінок поетам, що писали про Україну. Незмінно високу оцінку поеми давали й інші польські критики.

В основу своєї поеми «Марія» автор поклав реальний випадок з польської історії ХVІІІ ст. Щенський Потоцький, син одного з найбагатших польських магнатів, проти волі свого батька одружився з простою шляхтанкою Гертрудою Коморовською. Обурений і розлючений тим, що син обрав собі таку нерівну пару, його батько, київський воєвода Потоцький, наказав своїм слугам викрасти дівчину. Після катувань її було вбито, а тіло кинуте у воду. Працюючи над поемою, А. Мальчевський переніс події з ХVІІІ у ХVІІ ст., коли точилася боротьба з татарськими набігами на польські та українські землі. Він також змінив імена і романтизував почуття та характери своїх героїв, не ставлячи за мету дотримуватись усіх історичних реалій цього життєвого випадку.

Головними героями поеми виступають романтичний юнак і мужній воїн Вацлав, син багатого

і впливового польського воєводи, а також старий Мечник – батько Марії.

Поема складається з двох частин (пісень). У першій частині розповідається про те, як після довгої ворожнечі із своїм сином Вацлавом польський воєвода раптом вирішив примиритися з ним і навіть приїхав до нього у гості. На честь приїзду було влаштовано гучний бенкет. У наступних сценах поеми з'являється ще один головний герой – Мечник, батько Марії, дружини Вацлава. Мечниками у середньовічній Польщі називали придворних, на яких покладався обов'язок зберігати зброю короля. Пізніше, зокрема, на час дії поеми А. Мальчевського, мечник – це, як і багато інших польських означень – формальний, хоча й шанований титул.

Мечник, який мешкав зі своєю донькою у помісті, ще не знає про примирення. За образи, нанесені його родині воєводою, він готовий навіть підняти зброю. Це мужня й рішуча, хоча вже й літня людина. Далі поет змальовує образ Марії. Це засмучена романтична дівчина, яка віддано кохає свого чоловіка Вацлава і по-справжньому трагічно сприймає звістку, що воєвода, батько Вацлава, хоче їх розлучити і намагається заручитися навіть підтримкою самого Рима (Папи Римського), щоб домогтися офіційного розлучення.

Несподівано прибуває посланець від воєводи, який повідомляє, що його господар просить у Мечника вибачення і навіть пропонує йому на знак примирення виступити разом з Вацлавом на чолі військ, які мають відбити наступ татар, що наближаються до польських кордонів. Невдовзі за посланцем з'являється зі своїм загonom Вацлав. Далі сумна сцена прощання Вацлава з дружиною, яка дуже важко сприймає звістку про похід, хоча її радує примирення з батьком Вацлава.

Військо на чолі з Мечником і Вацлавом вирушає в похід.

В другій частині описується святковий карнавал, який інсценізують слуги воєводи після від'їзду війська. Переодягнуті в карнавальне вбрання і маски, вони приходять до оселі Марії.

Наступні сцени зосереджують увагу читача на поході Вацлава і Мечника проти татар. Досить докладно автор описує військову тактику поляків і татар, їхні сутички, військову вправність, героїчну поведінку у битвах Вацлава і те, як він мало не загинув, оточений татарами, і як його врятував Мечник.

Після перемоги над татарами військо повертається назад і тут на Вацлава та Мечника очікує страшна звістка про те, що за час їхньої відсутності надіслані воєводою слуги, переодягнуті в карнавальне вбрання, підступно викрали і втопили нещасну Марію у озері. Старий Мечник, не в силах витримати цю страшну звістку, невдовзі помирає, а Вацлав, охоплений глибоким розпачем

і розчаруванням, зникає з дому, очевидно, з наміром помститися батькові.

Через всю поему проходить мотив фатальної приреченості людини, трагічності людського існування, мотив смерті і тлінності людського буття. Сам А. Мальчевський оцінював емоційний колорит своєї поеми як «похмурий малюнок», А. Міцкевич – як «крик відчаю».

У художній організації поеми поєднуються образи, з одного боку, сентименталістської та класицистської, а з іншого – фольклорної поезики. Але основу твору все ж складають романтичні принципи зображення. Найбільш яскраво вони виявляють себе у формі композиції твору, фрагментарність сцен якої розриває суцільність і послідовність розвитку дії численними авторськими ліричними відступами, емоційними пейзажами, що віддзеркалюють емоційний стан душі героїв поеми.

Окремою проблемою, що перебуває у зв'язку з твором письменника, виступає питання про те місце, яке в ній посідає українська тематика. Як відомо, А. Мальчевський був одним з провідних представників «української школи» в польській романтичній поезії. Сьогоднішні дослідники оцінюють поему митця, крім усього іншого, й як твір, у якому яскраво відображено український історичний менталітет. Зовсім інакше, більш прохолодно і відчужено характеризували «український елемент» поеми А. Мальчевського українські та деякі польські критики XIX – початку XX ст. Перебіг цих оцінок, прокоментований в аналогічному критичному дусі, міститься в одній із праць відомого українського літературознавця і поета М. Зерова: «Що українського в “Марії”? По-перше, пейзаж. Михайло Грабовський у книзі “Література й критика” зазначив, що у відчуженні пейзажу Мальчевський значно перевершує російських поетів, які писали про Україну. /.../ Проте ці краєвиди мають умовний характер. Вони перебігають перед очима, немовби в якомусь романтично-екзотичному калейдоскопі. Україна Мальчевського – то дика і безлюдна провінція, справжня ога finitima освіченої та веселої Польщі. /.../ Смутна принада степів та глухе мовчання могил надають Україні Мальчевського характеру якоїсь особливої країни. /.../ Український побут подано так само в умовних рисах. Україна Мальчевського – країна магнатсько-шляхетська. Вихований в салонівій сфері, поет ніде не бачить українського люду. Таке характерне явище українського життя, як козацтво, лишилося, власне, поза увагою автора “Марії”. Правда, поема розпочинається пластичним образом козака, що мчить з воєводським дорученням до старого Мечника. /.../ Але козак Мальчевського, незважаючи на всю його рельєф-

ність, що так дивується їй польський дослідник (“Такого пластичного образу не дає вся довга та широка поезія Б.”) – тільки надвірний слуга магната. Іншого, давнішого козацтва поет не знає... Ця риса, певно, і спричинилась до характеристики “Марії”, яку знаходимо у Брікнера: “Україна тут, помімо перших рядків, з тим образом козака на коні, та останніх, де дається відомий пейзаж: “I rusto, teskno, smutno...” – була для Мальчевського тільки тлом та набором аксесуарів, але справжній зміст поеми, її герой – не Україна, не козаки, навіть не магнатська пиха, не людська злість, але смерть, що все на цім світі змітає» (Зеров, 1990: 110–111).

Мотиви «Марії» А. Мальчевського продовжив у своїй поемі «Вацлав» Ю. Словацький. «У “Вацлаві”, – зауважує Р. Радішевський, – розкрито різні аспекти туманної легенди про родину Потоцьких – великих польських магнатів на українських землях. Головна увага в творі зосереджена на одному з керівників Тарговецької конфедерації – Щенсному Потоцькому. Поет показав свого героя як людину, нещасливу в сімейному житті та зрадника народу. Так Ю. Словацький продовжив не сам сюжет поеми А. Мальчевського, а зробив її естетично-філософську інтерпретацію. Устами Вацлава Словацький у тридцятій пісні проголо-

сив “прекрасну славу” батькові народу – Т. Костюшку (уособлення патріотичного демократизму і моральної чистоти). На смертному ложі Вацлав визнає свою вину перед краєм і народом: “Нікого не жалів я і не вславив; / Край весь у крові, я ж його кривавив, / Мені ж бо тої крові не омити, / А тисячам вмирати й боронити. / За мною нещастя, тюрми і війни... / Чи ж буду я в гробі лежати спокійний?”» (Радішевський, 1985: 116–117).

Антоній Мальчевський помер у великій нужді і цілковитому забутті. Через кілька років після його смерті ніхто навіть не знав, де його поховано. Тому, коли ім’я письменника стало популярним, довелося обмежитись тим, що на одній з алей варшавського кладовища Повонзки встановили пам’ятний камінь з надписом «Пам’яті автора “Марії”».

Висновки та перспективи подальших досліджень. У статті було проаналізовано комплекс питань, які стосуються творчих стимулів письменницького задуму поеми А. Мальчевського «Марія», особливостей її художньої проблематики, а також персональної системи образів роману. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у поглибленні та розширенні літературознавчих рецепцій творчості А. Мальчевського в обширі українського літературознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зеров М. Твори: у 2-х т. Т.2. Київ: Дніпро, 1990. 843 с.
2. Єршов В. Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності. Житомир: Полісся, 2008. 624 с.
3. Маслянка Ю. Поема глибокого песимізму («Марія» Антонія Мальчевського). Київські полоністичні студії. 2013. Т. 23. С. 234–246.
4. Мочульський М. В століття «Марії» Мальчевського. Україна: науковий двохмісячник українознавства. Кн. 3. Київ: Державне видавництво України, 1925. С. 119–130.
5. Радішевський Р. Нарис історії польської літератури: у 2-х кн. Кн. 1. Київ: Талком, 2019. 512 с.
6. Радішевський Р. Юліуш Словацький. Життя і творчість. Київ: Дніпро, 1985. 207 с.
7. Шама О. Поема польського поета Антонія Мальчевського «Марія. Повість українська» (1825): спроба символіко-алегоричної інтерпретації. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. 2015. Випуск 2. Частина 3. С. 137–155.

REFERENCES

1. Zerov M. (1990) Tvory: [Works] u 2-kh t. T.2. Kyiv: Dnipro, - in 2 v. V.2. Kyiv, Dnipro, 843. [in Ukrainian].
2. Yershov V. (2008) Polska literatura Volyni doby romantyzmu: henolohiia memuarystychnosti. [Polish Volyn literature of Romantic era: genre science of memoirs] Zhytomyr: Polissia, 624. [in Ukrainian].
3. Maslianka Yu. Poema hlybokoho pesymizmu («Mariia» Antonii Malchevskoho). [The poem of deep pessimism (Antonii Malchevskyy's «Mariia»)] Kyivski polonistychni studii. T.23. Kyiv polonistic studios. V.23. 234-246. [in Ukrainian].
4. Moxhulskyi M. V. (1925) Stolittia «Marii» Malchevskoho. [Century of the Malchevskyy's poem «Mariia»] Ukraina: naukovyi dvokhmisiachnyk ukrainoznavstva. Kn. 3. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. Ukraine: scientific bi-monthly journal of Ukrainian studies. Book 3. Kyiv: state publishing house of Ukraine. 119-130. [in Ukrainian].
5. Radyshevskyy R. (2019) Narys istorii polskoi literatury: [Essay about history of Polish literature] u 2-kh kn. Kn. 1. Kyiv: Talkom in 2 books. Book 1. Kyiv: Talkom, 512. [in Ukrainian].
6. Radyshevskyy R. (1985) Yuliush Slovatskyi. Zhyttia i tvorchist. [Yuliush Slovatskyi. Life and creation]. Kyiv: Dnipro. 207 [in Ukrainian].
7. Shama O. (2015) Poema polskoho poeta Antonii Malchevskoho «Mariia. Povist ukrainska» (1825): sproba symboliko-alehorychnoi interpretatsii. [The Polish poet Antonii Malchevskyy's poem «Mariia. Ukrainian Story» (1825): the attempt of symbolic and allegorical interpretation]. Naukovi zapysky Nernopilskoho natsionalnoho pegahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: istoriia. Vypusk 2. Chastyina 3. Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk national pedagogical university. Series: history. Issue 2. Part 3. 137-155. [in Ukrainian].